

УДК 330.101

МАТЕРІАЛЬНІ І НЕМАТЕРІАЛЬНІ ПОСЛУГИ: ЕВОЛЮЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Наталія Клим

*Львівський національний університет імені Івана Франка
просп.Свободи, 18, м.Львів, 79008
e-mail: natkalg@gmail.com*

У статті на підставі узагальнення праць відомих українських економістів, мислителів і політичних діячів різних періодів проаналізовано особливості взаємозв'язку матеріальних і нематеріальних послуг. Економічні доктрини розглядаються з позицій уявлень про внесок нематеріальної сфери в економічне зростання суспільства. Обґрунтовано потребу розвитку теоретичних концепцій у контексті впливу нематеріальних чинників на зростання добробуту суспільства.

Ключові слова: ринок нематеріальних послуг, нематеріальні цінності, духовність, знання, наука, культура, послуги оборони, матеріальні потреби, матеріальні цінності, економічне зростання.

Постановка проблеми. Актуальність матеріалу, викладеного у статті, обумовлена розвитком сучасних економічних систем, який вимагає посилення уваги до ролі сектора нематеріальних послуг у процесі досягнення економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження еволюції української економічної думки у контексті поглядів на роль матеріальних і нематеріальних цінностей зустрічається вкрай рідко. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлено у працях С.Злупка, Т.Оболенської, С.Трубича, О.Кузьміна, Гейця В., Огнев'юк В., Жильцова Є., Співак Л., А.Чухна ін. ін.

Метою написання цієї статті є здійснення аналізу еволюції поглядів українських вчених-економістів, мислителів, наукових діячів на взаємозв'язок матеріальних і нематеріальних цінностей, їхню роль у забезпеченні добробуту людини зокрема та економічного зростання суспільства у цілому. Об'єктом дослідження є наукові доробки вчених у цій царині від найдавніших часів до сьогодення.

Увагу економістів привертають різноманітні аспекти ринку нематеріальних послуг, зокрема їхня частка у національному виробництві. Цим проблемам присвячені праці відомих інституціоналістів – Д.Белла, Д.Норта, Дж.Гелбрейта, Е.Тоффлера, а також таких авторитетних економістів-теоретиків, як Р.Нельсон, К.Ароу, А.Маршал.

Однак, в українській науковій літературі окремі аспекти функціонування ринку нематеріальних послуг усе ще досліджені поверхово і суперечливо. Це

зумовлено, зокрема тим, що ринок нематеріальних послуг в адміністративній економіці України практично був відсутній. Наука, освіта, культура тощо не вважалися чинниками зростання економіки, добробуту і розквіту суспільства.

Варто зауважити, що погляди про важливість нематеріальних цінностей у житті людей і способи їх задоволення зустрічаються вже у найдавніших історичних та економічних працях. Так, князь Володимир Мономах закликав до турботи про добрі моральні стосунки, прагнення до навчання і зростання на цій основі добробуту людей. Складовою його економічної політики був своєрідний соціальний захист, який ґрунтувався на засадах християнства. Митрополит Іларіон Київський вважав, що важливою передумовою господарської, культурної ті іншої діяльності є формування в людей духовних цінностей, що створюються у сфері нематеріальних послуг. Духовні цінності мають стати основою матеріального збагачення і добробуту.

Давньоукраїнський мислитель епохи Київської Русі Данило Заточеник у своєму творі «Слово» вважав несправедливим, що людину, наділену розумом і талантом, але позбавлену матеріальних цінностей, зневажають у суспільстві. Він виступав проти гніту таких людей: «Багатий муж усюди знаний є, і на чужинській стороні друзі має, а вбогий – у своїй зненавиджений ходить. Багатий промовить – усі замовкнуть та піднесуть слово його до хмар, а вбогий скаже – усі на нього кричатимуть... Чії ризи багаті, того й мова поважна» [4, с.132]. Отже, людину суспільство сприймає не з точки зору духовних її цінностей, а з точки зору її матеріальних статків. І коли людина була неосвіченою, некультурною, але багатою, її слова сприймалися з повагою. Нематеріальним цінностям мислитель надавав першочерговості навіть, коли людина створює сім'ю. У такий період, на його думку, не варто керуватися жадобою до матеріальних статків.

Такі ж погляди поділяв і мислитель-гуманіст Станіслав Оріховський-Роксолан. На його думку, одними з найвагоміших чинників суспільного добробуту є знання і наука. «Якою б не була обдарована людина від природи, але якщо знехтує наукою, тоді вона нічого не зробить гідного похвали» [12, с.27]. Мислитель серед усіх чеснот на перше місце ставив мудрість: «Навіть худоба швидше піде за розумним своїм ватажком, ніж за тим, хто її зваблює їжею. Те саме спостерігаємо й серед людей...» [12, с.43]. Освічену молодь він уважав майбутнім суспільства і держави. Освіта і наука, на його думку, вбереже молодих від поганих вчинків.

Окремої уваги заслуговує дослідження С.Оріховським послуг з оборони. Він уважав, що нехтування видатками на оборону є причиною того, що «люд у Русі нещасливо гине. Та ще й як гине! Цього без сліз і розповіді неможливо: ніхто людей не захищає, ніхто не боронить; міста попалено, фортеці зруйновано; багатьох славних рицарів посічено або забрано в полон... Жах і смуток всюди на полях і в оселях наших» [12, с.24].

Церковні діячі часів серньовіччя часто інтерпретували теологічні догми у економічному контексті. Так, вчений-архімандрит Інокентій Гізель закликав українське духовенство спричинитися до державотворення, вирішення складних економічних проблем за допомогою християнського віровчення, широко пропагуючи духовні послуги [5, с.37]. Митрополит Андрей Шептицький виступав проти нагнітання соціальних потрясінь і конфліктів. Для їх уникнення він пропонував духовенству ширше надавати людям духовні послуги, утверджуючи засади християнської моралі.

Український філософ Григорій Сковорода у своїх роздумах найбільше багатство шукав саме у серці людини. Цей внутрішній світ слід виховувати наукою і духовністю. Він стверджував, що золотом можна купити село, річ необхідну, але не щастя: «Щастіє в серць, серце в любви, любов не в законе вічного» [10, с.144]. Однак, у нього було переконання, що наука не зможе пересилити ті здібності людини, які вона отримала від природи. Г.Сковорода вважав, що кожна людина має дві сутності – душу і тіло. Відповідно, забезпечуючи тіло матеріальними потребами, людині не слід забувати і про її нематеріальні потреби. У душевній гармонії він вбачав щастя людини. Також, мислитель у духовності людини вбачав стимули до ефективної праці [8, с.49].

Український вчений енциклопедист, архітектор українського відродження Василь Назарович Каразин уважав, що економічне зростання в країні прямо пропорційне рівневі освіти. Він усіляко сприяв розвитку освітньої сфери на батьківщині, зокрема заснував Харківський університет [7, с.340].

У економічних поглядах українця Михайла Балудянського нематеріальним послугам також відведена важлива роль. Зокрема, досконале правосуддя і досконала свобода, які мають нематеріальний характер, є обов'язковими у системі відтворення суспільного продукту. Однак вчений не відносив до продуктивного класу тих, хто надавав послуги [3, с.123]. Заслугує уваги думка вченого про те, що освіта робить людину безпечною, а поруч із безпекою завжди багатство. Тим самим він підкреслював залежність матеріального статку від нематеріальних цінностей.

Автор першого підручника з політичної економії, талановитий український вчений Тихін Степанов надавав великого значення просвіті, моралі та науковій думці. Аналогічної думки дотримувався і Іван Вернадський. Погляди обох вчених на роль цих та інших нематеріальних чинників економічного розвитку відповідали традиціям української економічної думки [1, с.97-98]. Особливої уваги заслуговує твердження Вернадського І.В. про те, що «в суспільствах освічених маса послуг нематеріальних майже перевищує масу цінностей речових. У тому відношенні, отже, обмін аж ніяк не полягає тільки в торгівлі предметами. Для неї необхідні як послуги, які нам надаються, так і цінні предмети в широкому розумінні цього слова» [1, с.89]. Саме такі роздуми вченого вказували на необхідність дослідження сфери нематеріальних послуг.

Микола Бунге, український економіст, знання, розумові і духовні здібності людини відносив до продуктивних сил. Він уважав, що їх використання у виробництві не може бути даровим, оскільки вони мають цінність і тому повинні відшкодовуватись за рахунок ціни кінцевого продукту, як і будь-який інший ресурс. Також вчений наголошував на суспільних, духовних, моральних, етичних та інших потребах людини, задоволення яких в сукупності забезпечить гармонійний розвиток людини, її безконфліктне становище в суспільстві [6, с.202-207].

Виокремлення нематеріальних послуг зустрічаємо і у працях видатного українського вченого, мислителя Сергія Подолинського. Полемізуючи з Дж.С.Мілем, він виділяв і ті види діяльності, які не повертають витраченої енергії. До таких відносив розумову працю, працю людей, які не створюють матеріальні цінності. Наприклад, це праця учителя, мистецькі послуги [9, с.52-55].

В економічній програмі М.Драгоманова найважливішими поняттями є земля і воля. Саме забезпечення цих потреб, перше з яких є матеріальним, а інше

нематеріальним, на думку вченого, сприятиме створенню ідеального суспільства [5, с.144].

Діалектика взаємозв'язку матеріальних і нематеріальних послуг була в полі зору українського економіста Афіногена Антоновича. Він уважав, що політична економія підводить до спільного знаменника види робіт, що направлені на задоволення як духовних, так і матеріальних потреб. Це твердження свідчить про надання великого значення нематеріальним факторам в суспільному зростанні [5, с.172-176].

Одним із представників київської школи в політекономії був український економіст Дмитро Піхно. До цінностей, які здатні задовольняти потреби людини, окрім речей він відносив і послуги, які називав здатностями або корисностями. У створенні господарських благ значне місце ним відводилося культурно-історичним силам народу, які передаються з покоління в покоління. «Ці сили оточують людину від колиски до могили... Вплив їх не може бути оцінено точно, але його потрібно мати на увазі. Важливіші з цих сил... наступні: вдача і звичаї, мораль, освіта, енергія, дух, підприємливості, законодавство, державний і суспільний лад життя» [5, с.179]. У цьому твердженні Д.Піхно до капіталу зараховує культурно-історичні сили народу, що продукують нематеріальні послуги.

На думку українського письменника-економіста І.Я.Франка у суспільному розвитку важливими є культурні, наукові і політичні чинники. Він уважав, що змінити господарку країни зможуть наукові винаходи, культурні цінності і порядність чиновників, тобто оптимальне поєднання матеріальних та нематеріальних цінностей.

У дослідженнях видатного українського економіста Михайла Туган-Барановського особливо відзначено великий вплив на розвиток господарства мотивів та інтересів негосподарського роду. Зокрема автор акцентував увагу на релігії та патріотизмі. Релігійну діяльність він уважав однією із наймогутніших сил. Вчений говорив, що нематеріальні цінності – більший рушій, ніж матеріальні потреби. Тим самим підкреслював, що нематеріальна сфера у своєму внеску до багатства країни домінує над матеріальною сферою [11, с.241].

Ідеолог кооперативного руху Остап Луцький: наголошував, що кооперація покликана задовольняти не лише матеріальний добробут її членів, а й їхні культурні і моральні потреби [6, с.391]. Його погляди поділяв і Б.Мартос, активний діяч кооперативного руху. Мартос, як і О.Луцький, відстоював духовні цінності кооперації і наголошував, що зведення завдань кооператорства лише до задоволення матеріальних потреб є помилковим.

Наголошення на значенні нематеріальних цінностей в економіці знаходимо у поглядах С.Бандери. Економічне господарювання він розглядав через призму поєднання матеріального стану і духовності. Без нематеріальних цінностей не можна забезпечити повноцінний добробут широкого загалу [5, с.372]. С.Бандера вважав, що держава повинна відігравати активну роль у забезпеченні вільного життя і культурного розвитку народу та людини зокрема. Вчений категорично відкидав матеріалістичний світогляд комуністичного ладу, вважав колективістські форми господарювання чужими для української ментальності. Наголошував на обов'язковості забезпечення оборонних послуг для держави загалом. На його думку, успіхів в економічному будівництві можна досягти лише на основі

світоглядних засад, що увібрали в себе культуру і соціальну психологію українства.

Сьогодні спостерігається посилення уваги вітчизняних економістів до питань щодо ролі нематеріальних послуг у зростанні добробуту суспільства.

Дослідження української економічної думки дає підстави стверджувати, що вітчизняні економісти в різні часи ставили поряд матеріальні і нематеріальні блага, наголошуючи, що останні є безумовними чинниками добробуту, зростання економіки тощо. Характеризуючи чи то керівника держави, чи то звичайного селянина, вони щораз звертали увагу на духовні чинники, без яких, як уважали, не може розвиватися ні особистість, ні суспільство в цілому. А будь-які матеріальні блага самі по собі не можуть забезпечувати нематеріальні потреби людей та високі темпи економічного зростання.

1. Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление / Вернадский В.И.; Отв. ред. А.Л. Яншин. – М.: Наука, 1991. – 270 с.
2. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / Витанович І. – Нью-Йорк, 1964. – 578 с.
3. Голубка С.М. Макроекономічний аналіз "Економічної системи" М.А.Балудянского: дис. ...канд. екон. наук: 08.01.03 / Голубка Степан Михайлович. — Львів, 1995. — 181 с.
4. Горський В.С. «Моління» Данила Заточеника. Гідність розуму / Горський В.С. нариси з історії філософської культури Київської Русі (середина XII-середина XIII ст.). – К., 1993. – 164 с.
5. Злупко С. Українська економічна думка. Постаті і теорії / Злупко Степан – Львів: Євросвіт, 2004. – 544 с.
6. Злупко С.М. Економічна думка України: Навчальний посібник / Злупко С.М. – Львів: ЛНУ ім.Фвана Франка, 2000. – 496 с.
7. Каразин В. Н. Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем / Каразин В.Н. – Х.: Тип.-литогр. М. Зильберберг и с., 1910. –XIX, 927 с.
8. Пашук А. Проблема «істинного человека» у філософській концепції Григорія Сковороди // Записки Наукового товариства ім.Т.Шевченка. Т.ССXXII / Пашук Андрій. – Львів, 1991. –199 с.
9. Подолинский С.А. Труд человека и его отношение к распределению энергии / Подолинский С.А. – М.: Ноосфера, 1991.– 84 с.
10. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. / Сковорода Григорій — К., 1973. — Т. 1. — 532 с.
11. Туган-Барановський М.І. «Основи політичної економії» / Туган-Барановський М.І.; науковий редактор, автор передмови і вступної статті С.М.Злупко. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. – 628 с.
12. Українські гуманісти епохи Відродження. - Київ, „Наукова думка”, „Основи”, 1995. — Ч.1-2. – 432 с.
13. Шаблій Є.А. Критика психологічного напрямку вульгарної буржуазної політекономії на Україні періоду імперіалізму / Шаблій Є.А. // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. Вип.13. К.: 1979. – 92 с.

**MATERIAL AND NON-MATERIAL SERVICES: UKRAINIAN ECONOMIC
THINK EVOLUTION****Natalia Klym**

*Ivan Franko National University of Lviv
Svobody avenue , 18, Lviv, 79008
e-mail: natkalgn@gmail.com*

The article contains analyze of specialties of material and non-material intercommunication according to generalized jobs of famous Ukrainian economists, thinkers and political figures.

Economic doctrines are examines account to a contribution of non-material area in economic growth of society.

Reasoned a necessity of development of theoretical conception according to influence of non-material factors of rise in the living standards.

**МАТЕРИАЛЬНЫЕ И НЕМАТЕРИАЛЬНЫЕ УСЛУГИ: ЭВОЛЮЦИЯ
УКРАИНСКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МЫСЛИ****Наталія Клым**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
просп.Свободы, 18, г.Львов, 79008, Украина
e-mail: natkalgn@gmail.com*

В статье на основании обобщения работ известных украинских экономистов, мыслителей и политических деятелей разных периодов проанализировано особенности взаимосвязи материальных и нематериальных услуг. Экономические доктрины рассматриваются с позиций представлений о взносе нематериальной сферы в экономический рост общества. Обосновано необходимость развития теоретических концепций в контексте влияния нематериальных факторов на рост благосостояния общества.

Ключевые слова: рынок нематериальных услуг, нематериальные ценности, духовность, знание, наука, культура, услуги обороны, материальные потребности, материальные ценности, экономический рост.